

VALVÁD, VALVÁTOK

RÁCZ ENDRE

1. A címül írt szóalakok a Huszita Biblia nevezetes személyragos határozói igenevei közé tartoznak (Szily: MNy. VII, 441–5; Károly: NytudÉrt. 10. sz. 208–13). Csak a Müncheni Kódexben fordulnak elő, a *valvád* háromszor, a *valvátok* pedig kétszer. Sem Szily, sem Károly nem hívja fel explicit módon a figyelmet arra, hogy itt részben homonimákról van szó: a három *valvád* közül kettő (MünchK. 24ra és 27vb) a 'bír' jelentésű *vall* igének, egy pedig (MünchK. 87b) a létigének a származéka, a *val-* igetöből. Ugyancsak ez utóbbinak a származéka a két *valvátok* is (MünchK. 13rb és 18vb).

Mészöly (HBTárgy. 106 kk.) felfigyel a különbségükre, de nem homonimákat, hanem poliszémákat lát bennük: szerinte a „régí *volni*: ,esse' és *vallani* ,habere' azonos” (i. m. 107 j.); ami aligha állja meg a helyét (vö. TESz., a *vall* címszó alatt). Szabó T. Ádám (Der Münchener Kodex IV, 413, ill. 415) ugyan elkülöníti őket, de az egyik *valvátok*-at (MünchK. 18vb) tévesen a 'bír' jelentésű *vall* igenenevének tekintí. Nyíri világosan megkülönbözteti a kétféle igenetet a Müncheni Kódexnek kiadás alatt lévő magyar–latin szótárában.

2. Nézzük meg előbb a *vall* 'bír' igeneveit. Ezek tárgyi bővítményükkel együtt megengedő határozót fejeznek ki (Berrár, TörtMondt. 114, MNyT. 449). Érdemes elkülöníteni a két idevágó adatot.

a) MünchK. 27vb: „baratom mirè iottel idè bè *nē valvad ménèkezo ruhat*”. A latin-megfelelőben (Máté 22: 12) szintén igenévi, participiális szerkezetet találunk: „Amice, quomodo huc intrasti *non habens vestem nuptialem*?”. Hasonló a görög szövegbeli szerkezet is: „Ἐταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου”. — Érdekes, hogy a többi régi fordításban megengedő mellékmondatot találunk az igenévi szerkezet helyén, változatos kötőszókészlettel, amely a megengedésnek a feltételes és az időhatározói mellékmondatokkal való kapcsolatáról (Berrár: MNy. LII, 26–35) tanúskodik: JordK 423: „Bazatom hoğ̃ yettel eede be *hol nýnczen meenýjekzeý zwhad*”; Pesti: NTest. 47v: „baratom mý okon iewtel ide *ha nýnchen menýjegzew rwhad*”; Sylvester: UT. 35r: „Baratom mikippeñ iúttelbe ide *mikoroñ meñekzdi ruhād ninczen?*”; Károlyi: Bibl. II, 22r: „barátom, mi módon iöttel ide, *hol-ott ninczen mennyegzei ruhád?*”. — A variánsok között még a kapcsolatos mellérendelt mondat is feltűnik, amely Bánréti szerint (NytudÉrt. 117. sz. 10) ott van a megengedő mondatok háttérében: DöbrK. 381: „baratom mikent iöttel ide be. *es ninčen menegzdi ruhad*”.

b) Másik idevágó adatunknak az az érdekessége, hogy benne a megengedő jelentésű, személyragos *valvád* igenév az ugyancsak megengedő jelentésű, személyrag nélküli *valván* igenévvel váltakozik: MünchK. 24ra: „Es ha te žemed meggonozbeitād tegedet / vedki q̄t̄et ɹ vēfd èl te t̄ollèd / Iob tenèked *eg žemed valuan* bè mēned az q̄ɹq̄c eletbè / hognē *kèt žemed valuad* èžèzt̄etned pokolnac tūzebè”. A második (személyragos) igenévi szerkezet latin és görög megfelelője (Máté 18: 9) hasonló formájú, mint az előző adatban (*duos oculos habentem*, ill. *δύο ὀφθαλμούς ἔχοντα*). Az első (személyragtalan) igenévi szerkezetnek a latinban prepozíciós szerkezet (*cum uno oculo*), a görögben melléknév (*μονόφθαλμον*) felel meg, de a latin prepozíciós szerkezetnek szintén van participiális variánsa (*unum oculum habentem*). A kétféle igenév (*valván*, ill. *valvád*) alkalmazása minden bizonnyal a fordítás alapjául szolgáló latin vagy görög szövegen belüli eltérésből fakad. A latin alapszövegbeli eltérést legjobban a JordK.-beli fordítás tükrözi: 410: „... yob tee neked *eğ žemmel* az ezek eletze be menned / honnem / *ket žemed lewen* / az ezek t̄yžze vettethny”.

3. Ami a létigéből származó *valvád*, *valvátok* igeneveket illeti, ezek a hozzájuk csatlakozó, alanyesetben álló bővítménnyel együtt szintén megengedő határozót fejeznek ki. Adataikat ismét csak külön-külön vesszük szemügyre.

a) MünchK. 87vb: „miképpèn te *fido valuad* [’zsido létedre’] k̄èžž èn t̄ollèm īnod ki vagoc *famariabèli nèmbezi*”. A latin megfelelőben (János 4: 9) megengedő mellékmondatot találunk a magyar igenévi szerkezet helyett: „Quomodo tu *Iudaeus cum sis*, bibere a me pocis, quae sum mulier Samaritana?”; a görög megfelelőben viszont ugyancsak igenévi szerkezet szerepel: „Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ’ ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος”. A régebbi bibliafordítók közül Sylvester is igenévi szerkezetel él: UT. 130v: „Te *Sido liuiñ* mikippeñ k̄irfz en t̄ülem italt ki Samariabeli a/žzoñ vagok”. A többi vizsgált fordítás, akárcsak a latin, megengedő mellékmondatot használ, s ennek változatos kötőszókészlete a megengedésnek már nemcsak a feltételes és az időhatározói, hanem az okhatározói mellékmondattal való összefüggését (vö. Berrár: i. h.) is tükrözi: WinklK. 148r: „Hogh leheth *az myeerth hogh te sido leegh*. En t̄ölem ynnod keerz Merth een feel h̄ytw azzonyallath vagyok”; DöbrK. 484: „Mikent *holot te fido leg*. kerz en t̄ölem innod. ki *famariai azzoñ ember vagok*”; JordK. 633: „M̄ýze keežž the en th̄wlem ýnnod *hol the Sýdo leegý*·k̄ý Samaziabelý azzonyallat vagýon [!]; Pesti: NTest. 189v: „M̄ýkeppē keerz een tewlem innod *ha te Sýdo wagý*, een kegýg Samaritýna?”; Károlyi: Bibl. II, 83v: „Mi módon k̄érſz te, *holot Sidó* vagý, én t̄ülem italt, ki Samariábéli vagyoc”.

b) MünchK. 18vb: „Kèlkè kegocnac nēzeti / mikent bēzelhèttec iokat *gonozoc valuatoc* [‘gonosz létetekre’]”. A latin megfelelőben (Máté 12: 34) ezúttal is megengedő mellékmondatot, a görögben most is igenévi szerkezetet találunk: „progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, *cum sitis mali?*”; ill.: „Γεννήματα ἑχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες”. A többi vizsgált fordítás mind megengedő mellékmondattal él: JordK. 390: „ŷaŷpíŷnak nemzetŷ mŷkeppen ŷolhattok ŷot / *hol tŷ gonozok leegyetek*”; Pesti: NTest. 24v: „kŷgŷoknak nemzetŷe, mŷkeppen ŷolhattok ŷot, *mŷkoron gonozok vattok*”; Sylvester: UT. 19r: „Vipera kŷgoknak fiai mikippeŷ ŷolhattok iot *mikoroŷ tŷ magatok gonofŷok legetek*”; Károlyi: Bibl. II, 12r: „Mérges kŷgŷoknac nemzetŷégi, mi módon ŷólhattoc iókat, *ha gonofŷok vattoc?*”.

c) MünchK. 13rb: „ha azezt tŷ *gonozoc valuatok* [‘gonosz létetekre’] tuttoc io adomanocat adnotoc tŷ fiaitocnac / mént inkab tŷ aŷatoc ki va-gon meŷnēcbēn ad iokat ŷtēt kēzŷcnēc”. A latin megfelelőben (Máté 7:11) ezúttal is megengedő mellékmondatot, a görögben most is igenévi szerkezetet találunk: „Si ergo vos, *cum sitis mali*, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester qui in caelis est dabit bona petentibus se?”; ill.: „Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες ἀδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατήρ ὑμῶν ὅ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν”. A többi vizsgált fordítás jórészt mellékmondattal él: JordK. 373: „Ha azezt tŷ *mykozon gonozok vattok*·thwŷgatok yo keeŷŷt adnŷa tŷ ffŷaŷtoknak·mŷnewel ŷnkabb tŷ atŷatok ky menŷben wagŷon yot aad hewtet keeŷŷknek”; Pesti: NTest. 12b: „Azert ha tŷ *kŷk gonozok watto*k ŷoktatok adnŷ ŷot aŷ tŷ ffŷaŷtoknak, menŷewel inkab aŷ tŷ atŷatok kŷ menŷbe wagŷon aad ŷot aŷ kŷk kerŷk tewle”; Sylvester: UT. 10v: „Annakokairt ha tŷ io aŷandikot tuttoc adni aŷ tŷ fiaitoknak *mikoroŷ gonofŷok legetek* / meŷniuel inkābb aŷ tŷ atŷatok / ki aŷ meŷŷorŷŷagban va-gon / io aŷandikot ād tŷnektek ha kŷrtek ŷ tŷle”. — Ellenben Károlynál igenévi szerkezetet találunk: Bibl. II, 7r: „Hogy ha azért ti *gonofŷoc léuén*, az ti fiaitocnac tudtoc ió aŷándékokat adni, menyéuel inkāb az ti mennyei attŷatoc ād iókat azoknac, az kic ō tŷle keric?”.

4. Mint láttuk, a Müncheneri Kódex *valvād*, *valvátok* alaptagú igenévi szerkezeteinek a görögben mindenütt szintén igenévi szerkezet felel meg. Különösen a létigéből képzett igenevek érdemelnek figyelmet (3. a)–c) pont), ezeknek latin megfelelőiben ugyanis megengedő mellékmondat szerepel (a latin nem is tudna itt igenévi szerkezettel élni, nem lévén az *esse* tövéből alakult participium imperfectum). Megjegyzendő még, hogy két esetben — mint a 3. a), ill. a 3. c) pontban láttuk — más fordításokban is felbukkan az igenévi szerkezet (*léuén* alaptaggal), mégpedig egyszer Sylvesternél s

egyszer Károlyinál, akiknek fordítói munkássága — mint ismeretes — nagymértékben támaszkodott a görög eredetire.

Hadrovics László egy 1985-ben tartott — s remélhetőleg rövidesen megjelenő — előadásában kimutatta, hogy a Huszita Biblia fordítói német alapszöveget is tekintetbe vettek. Nos, a Müncheni Kódexnek most vizsgált részei nem vallanak német eredetire. A szerző szívességéből megkaptam annak a német kódexnek idevágó adatait, amelyet ő kutatásaiban felhasznált. A kódex két kéz írása: az első kéz ismeretlen, a második — a nagyobbik — részének másolója Johannes Viller (Viler?), aki munkáját 1435-ben fejezte be. Ebben a bajor-osztrák nyelvű kéziratban a kérdéses helyeken megengedő mellékmondatot találni (akárcsak a Vulgata szövegében): 101va: *sint du ein jüd pift* (~MünchK. 87vb: *sido valuad*); 23rb: *seint ir pōß seit* (~MünchK. 18vb: *gonozok valuatoc*); 18ra: *ob ir pōß sejt* (~MünchK. 13rb: *gonozoc valuatoc*). — Ezúton is hálás köszönetet mondok Hadrovics László akadémikusnak önzetlen segítségéért.

Természetesen más bibliai helyekkel kapcsolatban mindez nem mond ellene a németből való fordítás lehetőségének. Szerény adalékaim azonban az idézett részleteknek a görögből való átültetését valószínűsítik, s így esetleg Bencze Lóránt véleményét támogathatják, aki egy — a görögből való — középkori fordítási hagyománnyal számol (AnnLingu. XV, 25–30, XVIII, 59–64; Nyr. CX, 170–4, CXIII, 397–402).

Föltevésünk azonban nem teljesen problémamentes. A 3. c) pontban a Máté evangéliumából (7: 11) idézett locus ugyanis szinte szó szerint megismétlődik Lukács evangéliumában (11: 13); a Müncheni Kódex azonban itt nem igenévi szerkezettel fordít, hanem megengedő mellékmondat: 68va: „Ha azezt tú *iollèhèt gonozoc légètec* tuttoc adomañocat adnotoc tú fiaitocnac / mèt inkább tú meñnèi atatoc ad io žèllètet qtèt kezocnèc”. A latin szövegben szintén megengedő mellékmondatot találunk: *cum sitis mali*, az idézett német kódexben ugyancsak: 76ra: *sint seit bößse*; a görögben azonban igenévi szerkezetet, csak hogy nem a létigéből származó alaptaggal: *πονηροὶ ὑπάρχοντες*. Ráadásul Sylvester, aki — mint a 3. c) pontban láttuk — a Máté evangéliumbeli részlet fordításában megengedő mellékmondat: *miakorõ gonofzok legetek*), Lukács evangéliumának párhuzamos helyén igenévi szerkezetet alkalmaz (UT. 100r: *gonofzok liuin*). Károlyi pedig nemcsak a Máté evangéliumbeli részt fordítja igenévi szerkezettel (l. ugyancsak a 3. c) pontban: *gonofzok léuén*), hanem a Lukács evangéliumbelit is (Bibl. II, 63a: *gonofzok léuén*).

Vajon mivel magyarázható, hogy Lukács evangéliumának kérdéses helyén nem a másutt jól bevált *gonoszok valvátok* igenévi szerkezet szerepel, hanem megengedő mellékmondat? Könnyű volna azzal elhárítani a problémát, hogy a Huszita Bibliában Lukács evangéliumát aligha ugyanaz a

személy fordította, mint a Mátéét (vö. legújabbán: Forgács Tamás: MNy. LXXXIII, 88–92). Csakhogy Lukács evangéliumának fordítója ültethette át a János evangéliumát is, márpedig — mint láttuk — ebben szintén találkozni a létigenévi alaptagú szerkezettel (*zsidó valvád*). Így valószínűbb, hogy a jól bevált sémától azért tért el a fordító, mert megzavarta, hogy Lukács evangéliumának görög szövegében, a kérdéses helyen nem a létigének, hanem a sok jelentésű *ἰπάρχω* igének az igenevével találta szemben magát.